

De remonstrantse wereld van Rembrandts opdrachtgever Abraham Anthoniszn Recht*

Na twee decennia van dikwijls zeer heftige disputen tussen remonstranten en contra-remonstranten, die de jonge Republiek bijna in de afgrond van een burgeroorlog hadden gestort, was in 1630 de politieke hemel zodanig opgeklaard dat de remonstranten hun plaats van samenkomst aan de Keizersgracht tot een huiskerk konden laten vertimmeren.¹ Die situatie was mede bereikt door de Amsterdamse koopman-vettewarier Abraham Anthoniszn Recht (1588–1664).² Hij behoorde tot de zeventien voormannen die al op 30 januari 1617 om de komst van een remonstrants predikant naar Amsterdam hadden verzocht.³ Deze kwam op 5 februari in een pakhuis aan het IJ preken. Gewoonlijk geschiedde dat – net als bij de katholieken en joden – aan huis bij een particulier. De toeloop was daar echter zo groot geweest, dat men naar een ruimere predikplaats moest omzien. De eerste bijeenkomst der remonstranten op de Kromboomssloot gaf aanleiding tot forse rellen in de stad, die werden aangewakkerd door de contra-remonstrantse predikanten. Daarop besloten de remonstranten naar een andere ruimte om te zien en zich voorlopig rustig te houden. Het mocht niet baten, want op de volgende zondag (19 februari) braken er opnieuw rellen uit naar aanleiding van onjuiste geruchten over samenkomsten ten huize van de remonstrantse voorman Rem Egbertszn Bisschop (1571–1625).⁴ Die avond werd Abraham Anthoniszn

Recht, die de contra-remonstranten *wat stout dorst tegenspreken*, door jongens op straat herkend en met stenen bekogeld, waarop hij een veilig heenkomen in een huis moest zoeken: *Daer begost men toen strax de glasen uit te werpen, en drong voort in huis, om den Arminiaen te zoeken, en, dit riepen se, doodt te smijten. Maer hij hadt sich, om hunne handen t'ontgaan, op de solder onder eenige hoepen en spaenderen verborgen. Sij liepen echter met opsteekers in de handt naar boven, daer se hem vergeefs sochten. Dies keerden se weer naar beneden, bedden en onderlaegen afhaelende, en oplichtende om hem te vinden, met veel tierens en vloekens als dolle menschen. 'T geen hem soo beanxtigde, dat hij sich uit het dakvenstertje begaf, klimmende met groot gevaar sijns levens over twee steile daeken. Eenige saegen 't en sochten hem daer met steenen te werpen, doch hij wierde niet geraekt, en ontquam 't in een veilig huis.*⁵ Na de terechtstelling van raadpensionaris Van Oldenbarnevelt op 29 augustus 1618 verslechterde de situatie opnieuw. In de maand september moest Abraham Anthoniszn het wederom op straat ontgelden, waar hij *met verscheijden smadelijcke en injurieuse woorden [werd] nageroepen*: *'Gij Arminiaen, ghij baviaen, loopt in Den Haghe ende helpt daer de saecke rechten', ende voegende en roepende daer bij: 'Gij landtverrader' ende diergelijcke.*⁶ En in februari 1620 kreeg hij naar zijn hoofd geslingerd: *'Durft ghij hier noch sprecken, ghij weet wel hoe ghij t'Amsterdam ende*

Afb. 1. R. Vinkeles naar J. Buys, *Historiserende prent van de gebeurtenissen op 19 februari 1617*. Gravure 80 x 55 mm. Uit: [Jan Fokke], *Amsterdam en zyne geschiedenissen in 't kort, deel II* (Amsterdam 1788), tegenover p. 40.

in Franckrijck gemaect hebt, ghij schelm, ghij landtverrader!'.⁷

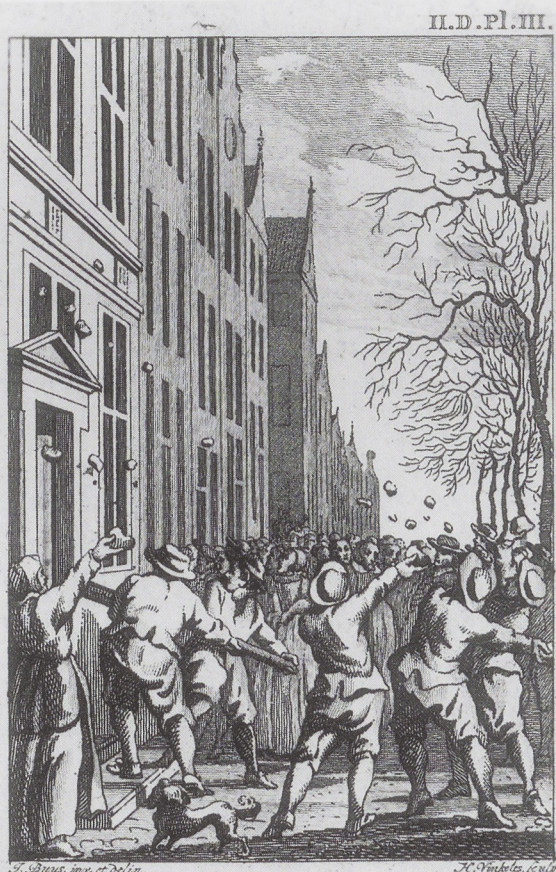
Voorlopig luwde de strijd niet. In juli 1622 liep Abraham Anthonisz [...] eenige gevaar en ongemak, en de stad van beroerte, door zijn onbedachtsaemheit of onvoorsichtigheit.

Besigh sijnde met een huis te bouwen op de hoek van de Warmoesgracht [= Herengracht nr 211, op de hoek van de tegenwoordige Raadhuisstraat] moest 'er een slotstuk op de boogh van de kelder gesteld worden. De Timmerman seide tot de Steenhouwer dat hy daer 't hoofd van den advocaet Barneveldt soude houwen. Dit wierd van den Steenhouwer aen Abraham Anthonisz voorgesteld, die tot antwoordt gaf, Ik heb daer niet tegen, en behan-

digde hem de print om 'er 't hoofd naer te maeken. 't Wierdt terstondt vervaerdigt en op een morgen vroeg op sijn plaets gestelt; soo wel gelijkende, dat elk voorbyganger den man terstondt kende. Iemant, onder 't vastmaeken, daer ontrent koomende, riep, Wat stoutigheit is dit! waer op eenige bleven staen, en den hoop wiert allengskens grooter, en men raekte van 't morren aen 't werpen met steenen, soo dat een stuk neus brak. Toen was 't tijd om te wijken en men nam dat hoofd, die steen des aenstoots wegh, nae dat het ontrent een halven dagh had gestaen. Hier scheidde 't volck en de moeite verdween.⁸

Nadat het huis aan de Herengracht gereed was gekomen, gaf Abraham Anthonisz er aan de remonstranten gelegenheid om te kerken. Door verraad werd daar aan huis op 1 juli 1624 de verbannen remonstrantse predikant Arnoldus Geesteranus (1593–1658) gearresteerd en naar slot Loevestein gevoerd. Na het overlijden van prins Maurits in april 1625 begon de strijd onder zijn opvolger Frederik Hendrik te luwen. In Amsterdam werden de contra-remonstrantse leiders uit de regering gedrongen en kreeg men in 1629 uiteindelijk greep op de twistenden door de instelling van het College Politiek, waarbij voortaan twee leden van de vroedschap zitting in de kerkeraad zouden nemen. Daarnaast moesten bijvoorbeeld predikanten net als de roomse priesters een eed van trouw aan de stedelijke overheid afleggen, waarin zij beloofden zich niet met politiek in te laten en zich slechts met het zieleheil van hun gelovigen te zullen bezighouden op straffe van verbanning. De contra-remonstranten hadden hun ideaal van een staatskerk niet gehaald en moesten de andere geloofsgenootschappen naast zich tolereren. Dit bepaalde definitief de gevarieerde samenstelling van de kerkelijke gezindten in Amsterdam en de Republiek.

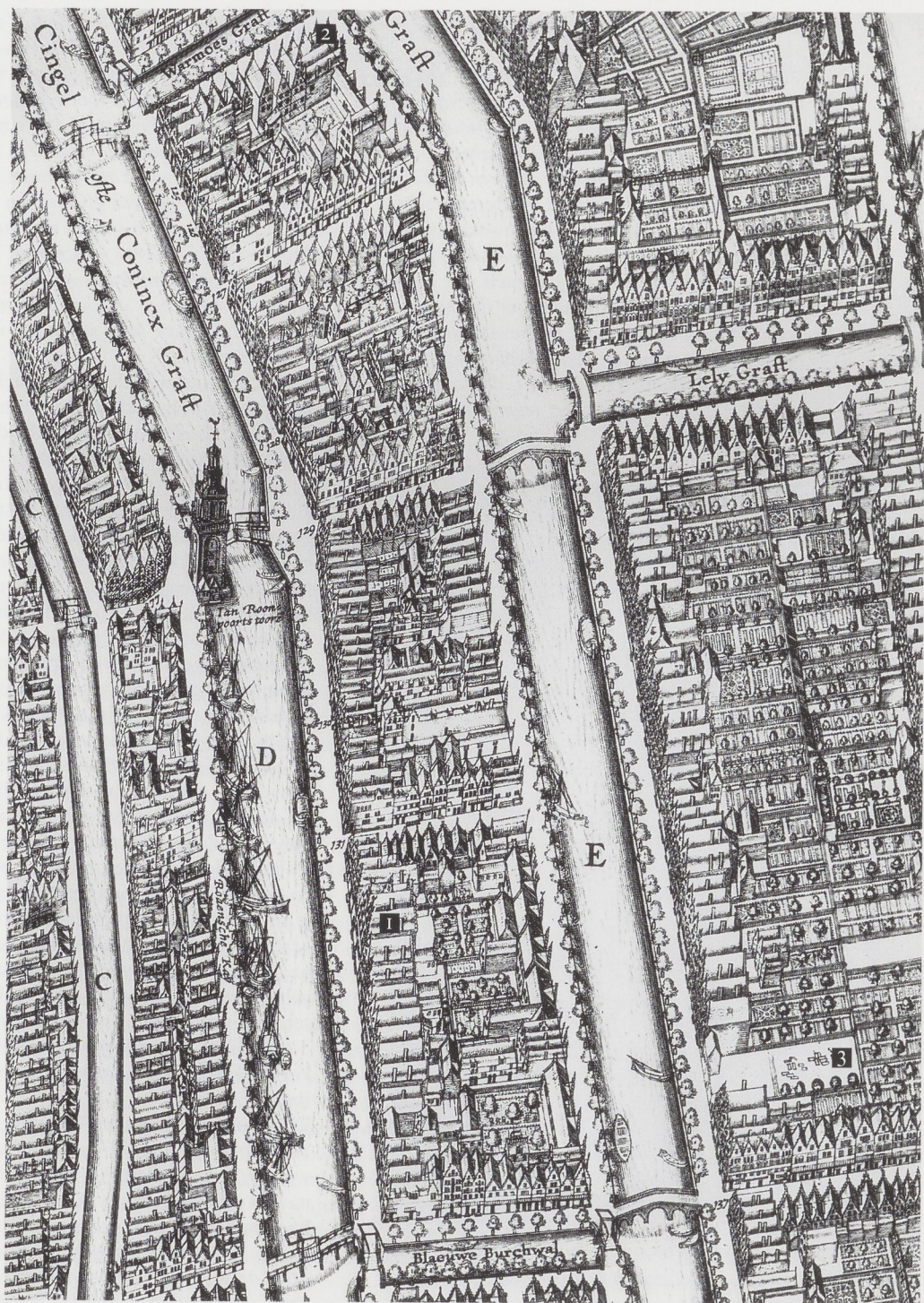
De predikant Johannes Wtenbogaert was in 1626 heimelijk uit zijn ballingschap in Antwerpen naar Holland teruggekeerd, eerst naar Rotterdam, waar hij veel aanhangers had, en later naar zijn vertrouwde Den Haag. Na 1630 bewoog hij zich weer vrij door de Republiek en zo kwam hij op 13 april 1633 naar Amsterdam om daar door

HET PLONDEREN VAN HET HUIS VAN REM BISSCHOP,
OP'T CINGEL BENOORDEN DE BERGSTRAAT.

Afb. 2. Balthasar Florisz, Detail stadsplattegrond van Amsterdam 1625 met adressen van: 1. Singel (nr. 148) Rem Egbertsz Bisschop. 2. Herengracht (nr. 211) Abraham Anthonisz Recht. 3. Keizersgracht (nr 102),

waarachter op het binnenterrein in 1630 de remonstrantse kerk werd gebouwd.

Rembrandt in opdracht van Abraham Anthonisz te worden uitgeschilderd. Ruim één jaar later viel Rembrandt wederom een belangrijke portretopdracht van de remonstranten ten deel. Dit maal reisde zijn model niet naar Amsterdam, maar ging Rembrandt naar de Maasstad om in juli 1634 te Rotterdam de drieëntachtigjarige Aechje Claesdr (1551 – ca. 1635), weduwe van de Rotterdamse brouwer Jan Dammaszn Pesser († 1619), te portretteren. Bij die gelegenheid werden eveneens haar zoon Dirck Janszn Pesser (1587–1651) en schoondochter Haesje van Cleyburg (1583–1641) door Rembrandts penseel vereeuwigd.⁹

De Pessers behoorden in Rotterdam tot de voormannen der remonstranten. Gerardt Brandt (1626–1685), aan wiens *Historie der reformatie en andre kerkelyke geschiedenissen* hiervoor reeds veel werd ontleend, weet ons te melden dat remonstranten in 1619, nadat zij in Dordrecht waren veroordeeld, in Rotterdam hun kerk gesloten vonden. Daarop trokken se, *wel vier hondert in getaele, naer de Schiedamschen dijk, op eenige ledige erven van Jan Dammassoon Pesser, daer sij eerst eenige Psalmen songen. De Burgermeesteren [...] bevalen 't volck te vertrekken, maer de toeloop wierdt soo groot, dat'er in 't kort wel drieduysent menschen bijeen waeren, die niet van sins waeren sonder preeke te scheiden.* Pas toen hun contra-remonstrantse tegenstanders begonnen te roepen: *'Slae doot de Arminiaenen'* en *'Neemt steenen'* waren de kerkgangers gevluht.

De beide schoonzoons van Jan Dammaszn Pesser: de remonstrantse predikant te Kralingen Petrus Cupus (ca. 1580–1646)¹⁰ en de Waalse predikant te Rotterdam Hendrick Niellius († 1621) waren toen al verbannen. Dat belette zijn weduwe Aechje Claesdr niet om Niellius in het geheim onderdak in haar huis te verlenen, hetgeen haar familie in moeilijkheden zou brengen.¹¹ Evenals Abraham Anthonisz te Amsterdam, ont kwam de familie Pesser in Rotterdam aan vervolging door het hof. Abraham Anthonisz had in 1619 tijdens een verhoor voor het gerecht van Amsterdam op de vraag of hij voor de remonstranten had gecollecteerd geantwoord: *Ik ben dat niet gehouden te seggen,*

Afb. 3. Rembrandt van Rijn, Portret van Aechje Claesdr (1551–ca. 1635), weduwe van Jan Dammaszn Pesser. Olieverf op paneel, 68,7 x 53,8 cm. Gesigneerd en gedateerd: Rembrandt ft. 1634 en AE. SVE 83. National Gallery, Londen.

*nocht iet dat mij beswaeren kan [...].*¹²

Na negen jaar weduwe van Hendrick Niellius te zijn geweest, was Maertje Pesser in 1630 hertrouwd met de remonstrantse predikant Simon Episcopius (1583–1643). Hij was een jongere broer van de remonstrantse voorman Rem Egbertszn Bisschop uit Amsterdam, wiens huis in 1617 tijdens de rellen in de stad was geplunderd.¹³ Op 6 december 1618 hield Episcopius zijn vermaarde rede tijdens de synode van Dordrecht, waarin hij het verzet van de remonstranten tegen het leerstuk van de predestinatie toelichtte. Zijn indrukwekkende verdediging mocht niet baten. In april 1619 werd hij met de andere remonstrantse predikanten veroordeeld en verbannen. Daarop was hij naar Antwerpen getrokken, waar hij met Wtenbogaert de leiding van de Remonstrantse Broederschap op zich had genomen. Onder Frederik Hendrik was hij op 28 juli 1626 weer naar Holland teruggekeerd, kort daarop gevolgd door Wtenbogaert. Vanuit de Maasstad zetten zij hun werk voort. Kort voor zijn huwelijk met Maertje Pesser had Simon Episcopius in 1630 in Amsterdam de kerk der remonstranten aan de Keizersgracht ingewijd en in 1634 volgde zijn aanstelling tot eerste hoogleraar aan het daaraan verbonden remonstrants

Afb. 4. Rembrandt van Rijn, Portret van Dirck Janszn Pesser (1587–1691). Olieverf op paneel, 71 x 53 cm. Gesigneerd en gedateerd: Rembrandt ft. 1634 en AE. 47. County Museum of Art, Los Angeles.

Afb. 5. Rembrandt van Rijn, Portret van Haesje van Cleyburg (1583–1641). Olieverf op paneel, 71 x 53 cm. Gesigneerd en gedateerd: Rembran[dt] f. 163[4]. Rijksmuseum, Amsterdam.

Seminarie.¹⁴ De verhuizing vanuit Rotterdam naar Amsterdam zou wel eens voor Maertje Pesser de aanleiding kunnen zijn geweest tot het laten schilderen van het portret van haar hoogbejaarde moeder door Rembrandt.

De ouders van Abraham Anthonisz Recht kwamen uit Antwerpen. Vermoedelijk werd hij zelf te Amsterdam geboren, waar zijn vader in 1592 poorter werd.¹⁵ Zijn huwelijk met Baefje Willems (1589–1662) was nog op 5 januari 1614 in de Oude Kerk door de predikant Jacobus Triglandus (1583–1654), de heftige bestrijder van Wtenbogaert en Episcopius, voltrokken. Maar niet erg lang daarna moet Abraham Anthonisz zich bij de remonstranten hebben aangesloten.¹⁶ De overgang naar de remonstranten valt te verklaren uit de verwantenkring van Baefje Willems, die een nicht was van de vrouw van Rem Egbertszn Bisschop.¹⁷ Met hen zitten wij in de kern van de leidende remonstrantse families van Amsterdam.

Op 9 april 1634 was Johannes Wtenbogaert wederom in Amsterdam. Deze keer trad hij op als getuige bij het opmaken van het huwelijkscontract tussen dr. Daniel Arminius

(1608–1649) en Maria Anthonis Recht (1614–1679) ten huize van haar vader aan de Herengracht.¹⁸ Daarmee werden de familiebanden binnen de kern nog eens extra aangehaald.¹⁹

Tot de Bisschop-maagschap behoorde eveneens de geleerde voorvechter der remonstranten binnen Leiden, Petrus Scriverius (1576–1660), die naar alle waarschijnlijkheid tot de vroege opdrachtgevers van Rembrandt zal hebben behoord.²⁰ Hier wil ik nogmaals de aandacht vestigen op Rembrandts schilderij van *De Steniging van Stefanus* en op een tot nu toe niet nader geïdentificeerd historiestuk uit resp. 1625 en 1626. Wanneer men nu de gebeurtenissen van de burgerwisten met enige aandacht volgt, valt het op dat de contra-remonstranten in de overtuiging van hun gelijk hun tegenstanders keer op keer hebben 'gestenigd'; de hiervoor aangehaalde citaten getuigen daarvan. Deze agressie was in die jaren een dagelijkse realiteit voor de remonstranten geworden. Die aanvallen van de contra-remonstranten hebben de gemoeieren zozeer beziggehouden, dat het stenigen

Afb. 7. Rembrandt van Rijn, *Portret van een vrouw*, 1634. Olieverf op paneel, 69 x 55 cm. J.B. Speed Art Museum, Louisville (Kentucky).

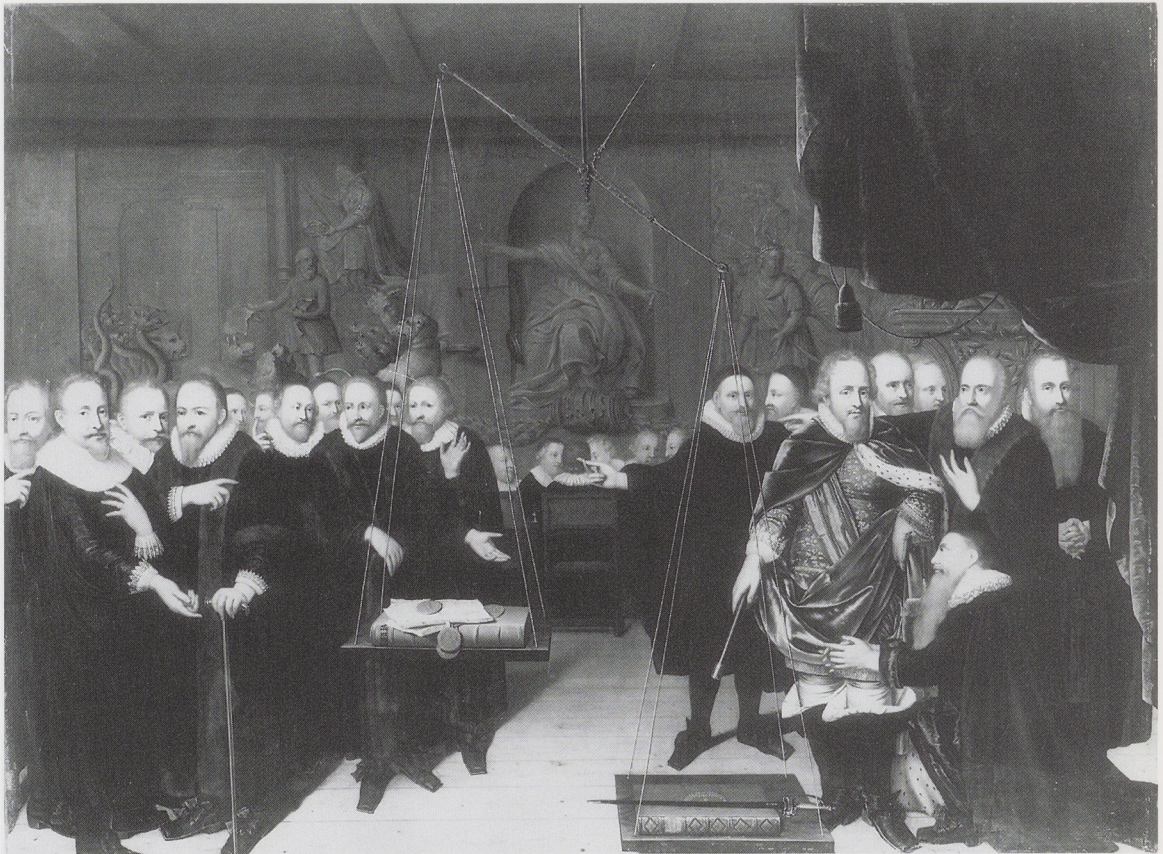

van een onschuldige man bij Vondel tot het thema van zijn in 1625 verschenen toneelstuk *Palamedes* is geworden. In dit toneeldicht wordt de veroordeling en terechtstelling van Oldenbarnevelt gehekeld. Dat was koren op de molen van Scriverius en het kan hem tot een opdracht voor een historiestuk aan Rembrandt hebben geïnspireerd.²¹

Vóór 1630 zou Abraham Anthoniszn Recht als 'opziener' van de remonstrantse kerk zijn opgetreden samen met Dirck Geurtszn van Beuningen (1588–1648), die naast Pieter Lastman in de Sint Anthonisbreestraat was opgegroeid, en wiens zwager dr. Albert Coenraetszn Burgh (1593–1647) Vondel aan het thema van diens *Palamedes* had geholpen. Na hem treffen wij tussen 1631 en 1651 eveneens de schilder Thomas de Keijser (1597–1667) als 'opziener' in de notulen van de kerk aan.²² Thomas de Keijser woonde aanvankelijk aan het einde van de Sint Anthonisbreestraat bij de poort, waar hij een huisje van de regenten van het Leprooshuis

zal hebben gehuurd.²³ Het Leprooshuis was toen al tot een bolwerk van de remonstranten geworden.²⁴ Menig schilder had reeds een woning en werkplaats in een van de huizen langs de Sint Anthonisbreestraat gevonden:²⁵ Werner van den Valckert (ca. 1585 – ca. 1627), François Venant (1590–1636), Pieter Potter (1599–1652) met zijn zoon Paulus Potter (1624–1654) en Pieter Codde (1599–1678). Toen na 1627 de hemel weer begon te klaren, probeerden de remonstranten erkenning en vrije uitoefening van hun eredielen te verkrijgen. Een stuk met adhesiebetuigingen, waarop in 1628 247 namen werden verzameld, laat ons niet alleen de handtekeningen zien van de ons al bekende voormannen, maar naast die van Thomas de Keijser zijn daarop de signaturen te vinden van de schilders David Vingboons – als katholiek! –, François Venant – gehuwd met een katholieke vrouw – en Huych Pieterszn Voskuyl (1591–1665), samen met die van de juwelier Aert Koninck († 1639), vader van de schilders Jacob (1616–1708) en Philips Koninck (1619–1688) en oom van Salomon Koninck (1609–1656).²⁶ Van hen waren in 1631 slechts De Keijser en Koninck lidmaat. Dat was een algemeen beeld, want van de vele ondertekenaars van deze adhesiebetuiging mist men de namen in de lidmatenregisters der remonstranten. Het was een kwestie van voorzichtigheid.²⁷ Dat nam niet weg dat men wel zijn kinderen bij de remonstranten liet dopen. Dat geschiedde dan niet publiek in de kerk, maar privé aan huis. Een goed voorbeeld daarvan is de zoon van Scriverius, Willem Schrijver (1608–1661), die in Amsterdam geen lidmaat bij de remonstranten werd, hetgeen hem in 1656 een plaats in de vroedschap opleverde. Huych Pieterszn Voskuyl mag dan wel geen lidmaat bij de remonstranten zijn geweest, zijn familie was dat wel. Hetzelfde geldt voor de schilder Jacob Adriaenszn Backer (1608–1651), die van huis uit doopsgezind was, maar van wie een groot aantal familieleden zich bij de remonstranten had aangesloten lang voordat hij zelf in 1651 lidmaat werd en zich liet dopen. In de loop der jaren werden meer schilders als lidmaat bij hen aangenomen.²⁸

Afb. 8. Abraham van der Eijk, *Allegorie op de onenigheden tussen de remonstranten en de contra-remonstranten in 1618*. Wtenbogaert is de zevende van links. Olieverf op paneel, 53 x 75 cm. Musée des Beaux-Arts de Lyon.

Huygh Pieterszn Voskuyl schilderde in 1640 het remonstrantse echtpaar Philips Denijs (1604–1663), brouwer in ‘het Roode Hert’ aan de Prinsengracht, en Geertruyd Reael (1600–1666),²⁹ een nichtje van Arminius. Twee jaar eerder had Jacob Adriaenszn Backer de predikant Johannes Wtenbogaert als tachtigjarige mogen portretteren en omstreeks 1630 had Simon Episcopius zich in Rotterdam door de remonstrantse schilder Hendrick Maertenszn Sorgh (1611–1670) laten schilderen.³⁰ Heeft Abraham Anthonisz in 1633 eveneens onder de sympathisanten van de remonstranten Rembrandt als schilder aangezocht? Rembrandt is nimmer lidmaat bij de contra-remonstranten geweest, maar heeft zich evenmin bij de remonstranten aangesloten. Dat hij zijn kinderen later in de publieke kerk heeft laten dopen, kwam door zijn huwelijk met Saskia. Tijdens zijn

vroege jaren in Amsterdam kan Rembrandt zich zeer wel onder de ‘liefhebbers’ van de remonstranten hebben geschaard. Zekerheid daarover zullen wij wel niet krijgen, maar er zijn wel aanwijzingen³¹ die in deze richting geïnterpreteerd zouden kunnen worden.

Afb. 9. A.P. van de Venne, *De zielenvisserij* (detail).
Vermoedelijk is Wtenbogaert als tweede van links op de
voorste rij weergegeven. Rijksmuseum, Amsterdam.

Bijlage**Schilderijen in de boedel van Abraham Anthoniszn Recht**

(Not. A. van Oorthoorn, N.A.A. nr. 3175, fol. 170-177, inventaris met ampliaties d.d. 21-5-1664 t/m 28-6-1664).

OP DE HOFSTEDE IN DE DIEMERMEER:**In de zaal:**

- 1 *contrefeijsel van Johannes Uytenbogaert*
- 2 *dito, d'eene van den overledene ende d'andere van zijn huysvrou*
- 1 *schilderij zijnde een visscher*
- 1 *dito zijnde de Toorn van Babilon*
- 1 *dito zijnde een Tempel*
- 1 *dito zijnde een stil watertje*
- 1 *dito zijnde een lantschapje*
- 1 *dito zijnde een persoon die een extroogh uyt-treect*
- 1 *slecht schilderijtje*
- 1 *schilderij zijnde een fruytagie*
- 1 *dito zijnde een weegschael tusschen Calvinus ende Armijn*
- 1 *taefereel van 't leste gespreck van de vice roy van Irlant*
- 3 *slechte caerten*

In het voorhuis:

- Een schilderij zijnde een boerin die karnt*
- Een cleene vanitas*
- Een schilderij zijnde een weijtuygh van Lemans*
- Een ovael schilderij met ruyters*
- 1 *schilderij met koeytjens*
- 1 *dito met hartjens*
- 1 *tafereel zijnde een resolutie van de Heeren Staten*
- 1 *print van Coornhard*

In het comptoir:

- 1 *contrefeijsel van Bernevelt in steen gehouden*
- 1 *schilderij zijnde een conterfeijtsel van den selven*
- 2 *contrefeijsels, d'eene van Hans Teunisz ende d'andere van zijn huysvrou*
- Een dito van Arminius zaliger*
- 1 *schilderij zijnde een snoek*
- 3 *soo caerten als printborden*
- 1 *cleijne printe contrefeijsel*

TEN HUIZE VAN MATTHIJS VISSCHER OP HET NIEUWE WAALSEILAND, WAAR DE OVERLEDENE HET LAATST HIER TER STEDE HEEFT GEWOOND:

2 *schilderijen zijnde d'eene een vanitas ende d'andere van de onrechtvaerdige rentmeester*

TEN HUIZE VAN ABRAHAM VAN EIJDHOVEN:

- Een schilderij zijnde een contrefeijsel van Barent Oom*
- Een dito zijnde een zee*
- Een dito zijnde een blommant*
- Een dito zijnde een maneschijn*
- 2 *lantschappen*
- Een schilderij zijnde een blompot*
- 3 *printeborden van Uytenbogaert*
- 1 *schilderijtje daerin 2 boeren met een boerin*
- 1 *dito zijnde een boerekermis*
- Een dito van Christus*
- 6 *printjes in rolletjens*

Taxatie van de schilderijen van Abraham Anthoniszn Recht

(Not. A. van Oorthoorn, N.A.A. nr. 3176-A, fol. 340-347; d.d. 20-10-1664).

TEN HUIZE VAN MATTHIAS VISSCHER:

- 1 *schilderij van de onrechtvaerdige rentmeester* f 20:—:—
- 1 *dito zijnde een vanitas* f 25:—:—
- 1 *Noch 1 schilderij, zijnde de liefde* f 5:—:—

TEN HUIZE VAN DE OVERLEDENE IN DE DIEMERMEER:

In de beste kamer:

- Een schilderij zijnde een boer* f 7:—:—
- 1 *dito zijnde de Toorn van Babilon* f 15:—:—
- 1 *dito zijnde een Tempel* f 15:—:—
- 2 *dito zijnde cleijnder* f 1:10:—
- Een dito zijnde een stil watertje* f 3:—:—
- 1 *contrefeijsel van Uytenbogaert* f 40:—:—
- 2 *contrefeijsel[s], d'een van [d]overleden ende d'ander van zijn huysvrou* f 4:—:—
- Een lantschapje* f 1:—:—
- Een printebortje* f 1:10:—

In het voorhuis:

1 koeckeschildertje	f 5:—
1 ovael schilderij met dry cleijne, een gesch[re]even bortje (met een capstoeckje)	f 10:—
1 schilderij van de vogelsvlucht	f 10:—

In het comptoir:

Een schilderij zijnde een lantschapje	f 5:—
Een dito zijnde een snock	f 4:—
4 contrefejtsels met 4 printen	f 5:—
3 schildertyens met een geschreven bortje (Een spiegel met) twee contrefejt[s]els	f 6:—
(Een bijbel van de nieuwe oversettinge)	f 12:—

TEN HUIZE VAN JUFFR. DE HOGE (= MARIA
RECHT):

Een schilderij sijnde een fruyt- mantje	f 15:—
Een dito zijnde een zeetje	f 10:—
Een dito zijnde een boerekermis	f 5:—
Een dito daer Christus offeren	f 1:—
Een dito zijnde een manneschijn	f 5:—
Een dito lantschap	f 4:—
Een dito bloempot	f 1:10:—
Een dito daerin een boer ende boerin	f 3:—
3 printen ende 6 slechte met roleprinten samen	f 2:10:—

Noten

* In tegenstelling tot de in het *Bulletin van het Rijksmuseum* (40 (1992), pp. 343-352) gebezigde spelling Uyttenbogaert wordt hier *Wienbogaert* gehanteerd. Het is een goede gewoonte om de schrijfwijze van een familienaam te conformeren aan de wijze, waarop deze in handtekeningen voorkomt, tenzij er aanwijzingen voor anal-fabetisme zijn. In het geval van de predikant tekende hij, evenals zijn familieleden, steeds met Wtenbogaert. In de wetenschappelijke literatuur is de spelling Wtenbogaert reeds meer dan een eeuw gangbaar.

¹ E. Lievense-Pelser, 'De Remonstranten en hun kerk', *Jaarboek Amstelodamum* 67 (1975), pp. 121-136; W. Kuyper, 'Het voorbeeld van de Christelijke Kerk: een tempel en zijn reconstructie', *Jaarboek Amstelodamum* 73 (1981), pp. 69-81. Zie voor het onjuiste gebruik van het begrip schuilkerk: S.A.C. Dudok van Heel, 'Amsterdamsche schuil- of huiskerken?', *Holland* 25 (1993), pp. 1-10.

² Tot 1630 was hij bekend onder de naam Abraham Anthonisz. Zie S.A.C. Dudok van Heel, 'Abraham Anthonisz Recht (1588-1664), een Remonstrants opdrachtgever van Rembrandt', *Maandblad Amstelodamum* 65 (1978), pp. 81-88; S.A.C. Dudok van Heel, 'Mr. Joannes Wtenbogaert (1608-1680) een man uit Remonstrants milieu en Rembrandt van Rijn', *Jaarboek Amstelodamum* 70 (1978), pp. 146-169 en 151.

³ G. Brandt, *Historie der reformatie en andere kerkelyke geschiedenissen*, Amsterdam 1671 (Rotterdam 1704), dl. 2, p. 479.

⁴ Bisschops huis 'het Luypaert' aan het Singel (nr 138) werd het doelwit van contra-remonstrantse plunderingen.

⁵ De 21ste februari 1617 volgde er een stadskeur, waarin het gebeurde door de magistraat ernstig werd afgekeurd; G. Brandt, *op. cit.* (noot 3), dl. 2, p. 498.

⁶ Not. W. Cluyt, N.A.A. nr. 348, fol. 301v, d.d. 24-9-1618; J.G. van Dillen, *Documenten betreffende de politieke en kerkelijke twisten te Amsterdam (1614-1630)*, Overdruk 1938, stuk 4.

⁷ Not. W. Cluyt, N.A.A. nr. 349, fol. 56v, d.d. 23-3-1620; Van Dillen, *op. cit.* (noot 6), stuk 6. N.B. Met *Franckrijck* zullen zijn contacten met Hugo de Groot in Parijs zijn bedoeld.

⁸ Brandt, *op. cit.* (noot 3), dl. 4, pp. 740-741.

⁹ S.A.C. Dudok van Heel, 'Enkele observaties

bij het portret van een 83-jarige dame uit 1634 door Rembrandt', *Maandblad Amstelodamum* 79 (1992), pp. 6-15.

¹⁰ Zie voor Cupus: J. Haitsma, 'De Remonstrantse en Contra-remonstrantse twisten in Woerden', *Holland* 9 (1977), pp. 97-111.

¹¹ *Ook stierf in Wijnmaendt [1621] nae langhduurig quijnen, Henricus Niellius, binnen Rotterdam, ten huise van sijn schoonmoeder [Aechje Claesdr], weduwe van Jan Pesser, in de brouwerij van de twee witte Leeuwen. Dees, voor deesen Predikant in de Walsche gemeente daer ter stede, en wel eer een leerling van Arminius, was een zoon van den ouden Carolus Niellius, Leeraer in de Walsche gemeente te Wesel, en broeder van Carolus Niellius, een der geciteerde Remonstranten te Dordrecht, [...], en nu een der Directeuren van de Remonstrantsche saeken binnens Landis. Het lijk des overledenen wierdt bij nacht met kennis en toelaeting of oogluiking van den Burgermeester Puik, neef sijner huisvrouw, naer de kerk gebraght, met gevolgh van sijn swagers Dirck en Dammas Pesser, en tien of twaelf der vertrouwde vrienden en buuren, en aldaer begraven. Dit ging soo stil te werk dat 'er in lang geen vermaen van viel, tot in Lentemaendt des volgenden jaers daer iet van ontdekt wierdt. Tijdens verhoren door een speciale commissie van het Hof van Holland antwoordden de gebroeders Dirck en Dammas Pesser ferm: 'De Heeren moogen doen 't geen se willen, evenwel sullen se uit onsen monde niet krijgen 't geen ons selve of onse naesten sal connen beswaeren'. Zie: Brandt, *op. cit.* (noot 3), dl. 4, pp. 602-604.*

¹² Brandt, *op. cit.* (noot 3), dl. 4, pp. 185-186.

¹³ Episcopius had te Leiden onder Arminius gestudeerd en hij had op 14 januari 1610 de remonstrantie van Johannes Wtenbogaert ondertekend. Zijn beroeping in dat jaar tot predikant te Bleiswijk was daardoor op grote tegenstand gestuit, maar door de invloed van de Rotterdamse magistraat en de houding van de predikanten aan de Maas was zijn aanstelling doorgegaan. Twee jaar later, in 1612, keerde hij weer terug naar Leiden om daar de vacant gekomen leerstoel van Gomarus (!) te bezetten. Na de gebeurtenissen van 1618 was het voor Episcopius onmogelijk geworden om zijn onderwijs in Leiden voort te zetten en had hij in november afscheid van zijn studenten genomen.

¹⁴ *Nieuw Nederlandsch Biographisch Woordenboek*, Leiden 1911, dl. I, kol. 829-832.

¹⁵ Doopinschrijvingen van hem, noch van zijn broers of zusters, werden in Amsterdam gevonden, zodat zij mogelijk tot de doopsgezinden

hebben behoord. Van sommige familieleden is dat aantoonbaar, maar van Abraham Anthonisz is bekend dat hij zelf aanvankelijk lidmaat van de Gereformeerde Kerk is geweest. Zie: Dudok van Heel, *op. cit.* (noot 2), pp. 81-83.

¹⁶ In ieder geval behoorde hij tot de groep van zeventien die op 30 januari 1617 een oproep had gedaan om een remonstrants predikant naar Amsterdam te sturen. Zie: Brandt, *op. cit.* (noot 3).

¹⁷ Dudok van Heel, *op. cit.* (noot 2), pp. 86-87; Brandt, *op. cit.* (noot 3), deel 2, p. 175.

¹⁸ R.C. Rogge, *Brieven en onuitgegeven stukken van Johannes Wtenbogaert*, Utrecht 1872, dl. 3, pp. 225-228, nr. 1048.

¹⁹ In 1650 zou Maria Anthonis Recht hertrouwen met dr. Jacobus Bruyningh (1620-1650), die net als haar eerste echtgenoot medicus was. Een volle neef van haar tweede man, Nicolaes Bruyningh (1629-1680), zou zich in 1652 eveneens door Rembrandt laten schilderen. De familie Bruyningh woonde toen op het Nieuwe Waalseiland naast Abraham Anthonisz. Zie: I.H. van Eeghen, 'Drie portretten van Rembrandt (Bruyningh, Cater, Moutmaker) Vondel en Blaeu', *Jaarboek Amstelodamum* 69 (1977), pp. 55-72, 55-63 en *Gem. Arch. Amsterdam, Arch. Thesaurie extra-ordinaris* nr. 283, fol. 9; Abraham Anthonisz was eigenaar van Binnenkant nr. 45 en 47, Bruyningh van nr. 46. Op het einde van zijn leven woonde Abraham Anthonisz in de Watergraafsmeer in zijn buitenhuis aan de Pauwenlaan. Zie: *Arch. Watergraafsmeer, reg. transporten 1702-1716*, fol. 332-335, d.d. 1-6-1711.

²⁰ G. Schwartz, *Rembrandt, zijn leven, zijn schilderijen*, Maarssen 1984, pp. 35-39.

²¹ Nader onderzoek in de preken van de contra-remonstrantse predikanten zal wel eens aan het licht kunnen brengen, dat het onderwerp van de steniging als oud-testamentische straf regelmatig tot leidraad van hun agressieve kenselredes heeft gediend. Bovendien zou een inventarisatie van het thema van *De steniging van Stephanus* in de schilder- en prentkunst een concentratie van dit onderwerp rond de jaren 1610 tot 1630 kunnen opleveren. Naast Rembrandt kennen wij schilderijen met dit onderwerp van twee katholieke schilders uit de Sint Anthonisbreestraat: David Vingboons (1576-1632) en Pieter Lastman (1583-1633).

²² *Arch. remonstrantse gemeente* nr. 2: 1631/32/35/36/43/44/47/48/51/52.

²³ A. W. Weissman, 'Het geslacht De Keyser', *Oud-Holland* 22 (1904), pp. 64-91 en 80. De daar genoemde verkoping vond plaats bij de nieuwe poort. De relatie van Thomas de Keijser met de remonstranten maakt duidelijk dat hij een der woningen van het Leprooshuis zal hebben gehuurd.

²⁴ Dudok van Heel, *op. cit.* (noot 2), p. 158, noot 1.

²⁵ S.A.C. Dudok van Heel, 'Rembrandt van Rijn (1606-1669): Een veranderend schildersportret', cat. tent. *Rembrandt, de meester & zijn werkplaats*, pp. 50-67, 56 en 58.

²⁶ J. Wagenaar, *Amsterdam in zyne opkomst etc.*, Amsterdam 1760, dl. 1, pp. 497-498.

²⁷ Er kwamen nog steeds onaangenaamheden tussen de partijen voor. In mei 1635 werd Abraham Anthoniszn ervan beschuldigd te hebben gezegd dat de griffier Cornelis Musch (1593-1650) en de secretaris van de Admiraliteit mr. Elbert Spiegel (1600-1674) *sijn de twee schadelijkste personen voor 't land die men soude kunnen vinden, ende de welke uyt het landt gehooren gebannen ofte gejaacht te werden* (Zie: Not. J. Czn Hooageboom, N.A.A. nr. 843, fol. 891 en 895, d.d. 12 en 20-5-1635; not. J. Warnaertszn, N.A.A. nr. 670-C, fol. 32-34, d.d. 20-6-1635). Het ziet er naar uit dat de notoriteit van Abraham Anthoniszn werd misbruikt. Tegelijkertijd liep er een onderzoek naar fraude met paspoorten tegen Elbert Spiegel, waaraan Abraham Anthoniszn niet had willen meewerken (Zie: Not. J. Czn Hooageboom, N.A.A. nr. 843, fol. 928 en 930, d.d. 14-6-1635). N.B. Spiegel was een zwager van Jan Willemszn Bogaert (1577-1638), die in 1628 als aanvoerder der contra-remonstranten was verbannen (Zie: Wagenaar, *op. cit.* (noot 26), p. 504) en een broer van Hendrick Dirckszn Spiegel (1598-1667), een der leiders van de calvinistische factie in de vroedschap (Zie: J.E. Elias, *Geschiedenis van het Amsterdamsche Regentencapitulaat*, 's-Gravenhage 1923, pp. 151, 158-160).

²⁸ Archief remonstrantse gemeente nr. 2: opzieder in 1705/06/09/10/13/14/18/19/22/23/24/25/28/29

14-2-1640: *Dirck Dirckszn Santvoort, jongman, een schilder.*

28-2-1649: *Nicolaes de Hondcoeter, schilder, in de Slijkstraet.*

23-6-1650: *Jan Basseijn, caertafsetter, in 'de Groene Pauw', op de Verwersgraft, man van Sara Pires.*

Hermanus Nauwingshs, schilder, in de Warmoesstraet in 't Waapen van den Briel', jongh man.

8-12-1650: *Abigael van Nieulant, huysvrouw van Salomon de Coningh, op de Singel over d'Appelmerct.*

8-6-1651: *Hercules Sanders, schilder, op 't Uyterseveer in 'de Vergulde Clock', en moet ooc gedoopt worden. Jacob Adriaenszn Backer, schilder, is gedoopt 't sijnen huys.*

7-9-1651: *Govert Flincq, schilder, op de Lauriergraft.*

4-6-1654: *Philips de Coningh, schilder, bij 't Schouburgh.*

6-3-1661: *Egeloon van der Neer, schilder, op de suytsijde van de Lauweriergraft.*

26-2-1665: *Marten Sorg, sijreder, op de Egelantiersgraft, soon van Hendrick Martens Sorg, schilder te Rotterdam.*

27-11-1675: *Willem Gerritszn Backer, schilder, op Singel naast 'de Harde Bollen'.*

2-12-1676: *Rem Jacobszn, lijstemaker, in de 2e dwarsstraet tusschen Lauriergracht en Laurierstraet.*

26-2-1681: *Christoffel Lubinitzki, in de tweede Rosedwardsstraet, schilder.*

3-9-1692: *Lucas Gerritse, een schilder, met huysvrouw Aaltje Klaas. Willem Mieris, schilder, met attestatie van Leijden.*

27-2-1726: *Cornelis Troost en Maria van der Duyn, zijn huisvrouw.*

²⁹ P.J.J. van Thiel e.a., *Alle schilderijen van het Rijksmuseum te Amsterdam*, Amsterdam 1976, p. 590; Geertruyd Reael werd op 14 juni 1646 lidmaat.

³⁰ Dit portret werd door Jacob Matham (1571-1631) in prent gebracht (Zie: I.Q. van Regteren Altena en P.J.J. van Thiel, *De portretgalerij van de Universiteit van Amsterdam en haar stichter Gerard van Papenbroeck 1673-1743*, Amsterdam 1964, p. 243). Episcopus is kennelijk tijdens zijn bannelingschap een pruik gaan dragen, want op zijn portretten uit 1615 is hij reeds kaal (Zie: E.J. Wolleswinkel, 'Een portret van Episcopus in plaats van Jacob de Fremery. Een vroeg werk van David Bailly?', *De Nederlandsche Leeuw* 103 (1986), kol. 431-435.

³¹ Dudok van Heel, *op. cit.* (noot 25), p. 53.